TÓTH-BARTOS ANDRÁS*

AZ ÉSZAK-ERDÉLYI ZSIDÓ BIRTOKOK HELYZETE A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS UTÁN**

Kulcsszavak: *második bécsi döntés, Észak-Erdély, birtokpolitika, birtokreform, zsidókérdés, zsidó birtok, negyedik zsidótörvény*

Az első világháborút követően az Osztrák–Magyar Monarchia helyén létrejött utódállamok mindegyikében agrárreformot hajtottak végre.¹ Az ekkor indított birtokátrendezések elsődleges célja az aránytalan birtokeloszlásból következő társadalmi feszültségek feloldása lett volna, ezen célkitűzésnek azonban csak kismértékben sikerült eleget tenni.

Magyarországon, az 1920-ban megindult Nagyatádi-féle földreform eleve egy lassú lefolyású folyamatot írt elő, amelynek következtében a juttatott földmennyiség kevés volt. A törvényt a 30-as évek folyamán többször módosították, illetve újabb törvényekkel egészítették ki.² Ugyanakkor (a többi utódállamhoz hasonlóan) Romániában, az újonnan szerzett területeken a birtokátrendezés elsősorban a frissen berendezkedő karhatalom nacionalizáló gazdaságpolitikájának eszközévé vált. Az 1921-ben meghirdetett erdélyi román földreform³ az egyik legradikálisabb volt, amely elsősorban a nemzeti kisebbségek (főleg magyar és német) erdélyi földbirtokai ellen irányult. A földreform következtében jelentősen megcsappant az erdélyi magyar birtokállomány, a legjelentősebb veszteségeket a kötött forgalmú birtokok (egyházi, közbirtokok stb.), továbbá a különböző intézmények, alapítványok birtokai szenvedték.⁴

* TÓTH-BARTOS András (1981), történész, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum muzeológusa. E-mail: tothbartosandras.szn@gmail.com.

** A kutatás az MTA Domus magyarországi ösztöndíjprogram támogatásával készült.

1 A közép-kelet európai földreformokra átfogó jelleggel lásd Wojciech Roszowsky: *Land Reforms in East Central Europe After World War One*. Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, 1995.

2 Lásd az 1920: XXXVI., az 1924: VII., az 1928: XLI., az 1936: XVII., továbbá az 1940: IV. törvénycikkeket és kiegészítéseiket. A magyarországi földreformokra vonatkozóan lásd átfoglalóan NAGY József: *Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között*. EKF, Eger, 2003.

3 A megnagyobbodott Román Királyságban négy földreformot hirdettek, régióként egyet-egyét. Az Okirályság területére 1921. július 17-én, a Magyarországtól elcsatolt területek (a továbbiakban *Erdély*) és Bukovinára 1921. július 30-án, Besszarábiára vonatkozóan pedig egy évvel korábban, 1920. március 30-án jelent meg a jogszabály.

4 Az 1921. évi földreformra vonatkozóan lásd (főképp a román érvrendszert támogató szemlélettel) David MITRANY: *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917–21)*. H. Milford, Oxford University Press, London–Yale University Press, New Haven, 1930. A magyar részről a legteljesebb elemzés VENCZEL József: *Az erdélyi román földreform*. Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve 1940–1941. Kvár, 1942. 309–465 (a továbbiakban VENCZEL: *Földreform*).

Habár a 20-as években hozott birtokpolitikai jogszabályok a zsidó földtulajdon ellen nem tartalmaztak célzott intézkedéseket, a harmincas évek végétől 1944-ig mind Magyarországon, mind Romániában több olyan intézkedést hoztak, melyekkel a zsidó ingatlantulajdon csökkentését, majd teljes kisajátítását célozták meg.

Tanulmányomban a második bécsi döntés alkalmával Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi területen⁵ végrehajtott birtokpolitika, pontosabban a régió zsidó birtokokra vonatkozó intézkedéseket kívánom röviden áttekinteni. A felvetett téma viszonylag kevésbé kutatott. A trianoni Magyarország közösségéhez képest a 20-as-30-as évek erdélyi zsidóinak gazdasági életéről kevés elemzés készült. A munkák egy része a két világháború közötti erdélyi magyar antiszemitizmus,⁶ a magyar–zsidó viszony, a nemzeti identitás⁷ kérdésével foglalkozik, vagy az erdélyi magyar politikai és értelmiségi elit zsidókhoz való viszonyának⁸ szempontjából közelíti meg a kérdést. Gazdasági vonatkozású kérdéseket (pl. foglalkozási szerkezet) nagyobb összefüggésekben, általában integráltan, egy-egy fejezet erejéig tárgyalnak.⁹ A témával hangsúlyosabban foglalkozó munkák legtöbbször a holokausztal foglalkozó irodalomhoz kapcsolódik, de az észak-erdélyi zsidó közösség gazdasági életének kérdései (pl. a gazdasági kiszorítás, majd megsemmisítés) ebben az esetben is a szélesebb magyarországi összefüggésekben jelennek meg.¹⁰ Hasonló helyzettel szembesülünk a román szakirodalom

- 5 1940. augusztus 30-án a Bécsben megejtett német–olasz döntőbíráskodás által Magyarországnak ítéltek Partium és a történeti Erdély északi részét, Máramaros vidékét, illetve Székelyföld legnagyobb részét. A döntőbíráskodás által érintett területet együttesen Észak-Erdélynek nevezzük.
- 6 Így pl. HORVÁTH Sz. Ferenc: *Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940)*. Regio 12(2004). 3. sz. 102–141; vagy Uő: *Utak, tévutak, zsákutak: Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről = Folyamatok a változásban: a hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. ABLONCZY Balázs–FEDINEC Csilla. Teleki László Alapítvány, Bp., 2005. 117–158.
- 7 A magyar–zsidó viszonyra, illetve az erdélyi magyar zsidó közösségre vonatkozóan átfogó jelleggel lásd a GIDÓ Attila által szerkesztett *Magyar–zsidó viszony a 20. századi Erdélyben* című digitális szövegtárat az Erdélyi magyar adatbankon (<http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=32&sk=5> – utolsó belépés ideje: 2015. május); továbbá Uő: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009 (Források a romániai magyarság történetéhez) (a továbbiakban GIDÓ: *Úton*).
- 8 BÁRDI Nándor: *A múlt mint tapasztalat: kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltoítása 1940–1944 = Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Szerk. CZOCH Gábor–FEDINEC Csilla. Teleki László Alapítvány, Bp., 2006. 237–292.
- 9 Lásd például GIDÓ: *Úton* 29–35, vagy Ladislau GYÉMÁNT: *Evreii din Transilvania. Destin istoric*. Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2004. 93–134. Megemlíthető még GIDÓ Attila: *Társadalomszerkezet és kulturális infrastruktúra Erdélyben az első világháború után = Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályaiban*. Szerk. EGYED Emese–PAKÓ László–WEISZ Attila. EME, Kvár, 2013. 366–381 (a továbbiakban GIDÓ: *Társadalomszerkezet*).
- 10 A magyarországi zsidók gazdasági életéről széles körű szakirodalom született, főképp a trianoni területre vonatkozóan, illetve integráltan a visszacsatolt területekre vonatkozóan is. Az utóbbiak esetében leginkább az 1944. évi eseményekre kerül a hangsúly. A teljesség igénye nélkül megemlítenédők: *A Social and Economic History of Central European Jewry*. Eds. DON YEHUDA–VIKTOR KARÁDY. New Brunswick, N.J., 1990; *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday*. Eds. Michael K. SILBER. Magnes

terén is. A feldolgozott témák nagyrészt az emancipáció, az Antonescu-rezsim idején végbe ment gazdasági kiszorítás/megsemmisítés és a deportálások.¹¹

A szűkebben vett birtokpolitikai témánkat tekintve (a korabeli publicisztikai vagy gazdaságpolitikai irodalmat nem számítva) szintén kevés munka született. A két világháború közötti birtokpolitikával foglalkozó (magyarországi) szakirodalom általában a második (1939: IV. tc.) és a negyedik (1942: XV. tc.) zsidótörvény, továbbá a német megszállás után hozott intézkedések kapcsán foglalkozik a témával. Az imént említett törvények közül az előbbi részben, míg az utóbbi teljes egészében a zsidó tulajdonú mezőgazdasági és erdőingatlanokra vonatkozó szabályokat tartalmazott. Az országos viszonylatokat tekintve az 1942: XV. tc-ről Csósz László készített elemzést,¹² de megemlíthetjük Ungváry Krisztiánnak a Horthy-korról készült elemzését is, amelyben a két világháború közötti gazdaság- és szociálpolitikai gyakorlatot a korban felerősödő antiszemita diskurzussal szembeállítva vizsgálja, külön kitérve a birtokpolitikai kérdésekre is és röviden érintve a visszacsatolt területeket is.¹³ A kárpátaljai zsidókat érintő birtokpolitikai tevékenységről Frojimovics Kinga írt.¹⁴ Az észak-erdélyi vagy délvidéki zsidó ingatlanokat érintő birtokpolitikai tevékenységre vonatkozóan nem készült külön elemzés. A román szakirodalom a magyarhoz hasonló képet mutat. A legtöbb munka az Antonescu-rezsim törvénykezésével kapcsolatban foglalkozik a kérdéssel, nem tárgyalja részletekbe menően a kérdést.

Jelen dolgozatban az észak-erdélyi zsidó birtokok helyzetét kívánom röviden bemutatni. A tanulmány az ez irányú kutatás előzetes eredményeit foglalja magában, a negyedik zsidótörvény végrehajtására fektetve a hangsúlyt, kiemelve annak regionális sajátosságait. A szűkre szabott keretek, valamint a folyamatban lévő kutatás következtében a tanulmány csak érintőlegesen foglalkozik olyan kérdésekkel, mint a zsidótörvények által szabályozott haszonbérleti rendszer vagy a törvény kapcsán kialakult jogi és politikai viták. Ugyanígy szintén röviden tárgyalja a német megszállás utáni birtokpolitikai tevékenységet is. Annak ellenére, hogy a birtokpolitikai intézkedések is a gazdasági megsemmisítés részét képezték, továbbá az erre vonatkozó rendeletek alapját a korábban hozott törvények képezték, az 1944 márciusától augusztus végéig tartó időszakot mégis külön kezelendőnek értelmezzük, legfőképp azért mert a megszállás után kialakult állapot, illetve a gazdaságpolitika/birtokpolitika szakított a korábbi gyakorlattal.

Press, Hebrew University, Jerusalem, 1992; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Jelenkor, Pécs-Bp., 2013.

11 Lásd például CAROL IANCU: *Evreii din România, 1919–1938: de la emancipare la marginalizare*. Hasefer, Buc., 2000; JEAN ANCEL–ALEXANDRU VOICU: *Distrugerea economică a evreilor români*. INSHR, Yad Vashem, Buc., 2008; *Evreii din România între anii 1940–1944*. I–VIII. Hasefer, Buc., 1994.

12 CSÓSZ László: *Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása = A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Szerk. MOLNÁR Judit. Balassi, Bp., 2005. 176–192.

13 UNGVÁRY: i. m. 364–468.

14 FROJIMOVICS Kinga: *Visszacsatolás, iparrevízió, földbirtok-kisajátítás = Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. Szerk. BÁNYAI Viktória–FEDINEC Csilla–KOMORÓCZY Szonja Ráhel. Aposztróf, Bp., 2013 (Hungaria Judaica 30). 229–239.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ERDÉLYI ZSIDÓ KÖZÖSSÉG

Elöljáróban az erdélyi magyar zsidó társadalomról is szólnunk kell pár szót. Nem vállalkozunk a kérdéskör teljesebb áttekintésére, csupán néhány, a téma szempontjából fontosnak ítélt elemre térünk ki, mint például a társadalmi és foglalkozási szerkezet, továbbá röviden az első világháborút követő magyar–zsidó viszony alakulásáról is ejtünk pár szót.

A magyarországi és az erdélyi zsidók integrációja a 19. század közepétől kezdett felgyorsulni, de igazi lendületet a kiegyezés után kapott. A különböző törvények által¹⁵ a zsidóságnak sikerült integrálódni a magyar társadalomba kulturális, oktatási és gazdasági szinten egyaránt. Habár nem egységesen, de az integrációval együtt felgyorsult az asszimiláció folyamata is, az első világháborúig pedig kialakult a magyar–zsidó együvé tartozás tudata is. A magyar kulturális javak teremtésében a zsidóság is aktívan részt vett, ugyanakkor támogatták a magyar nemzet- és államépítést is,¹⁶ gazdasági szempontból pedig az ország polgárosodásának egyik mozgatórugójává váltak.

Az erdélyi zsidók demográfiai súlyának a meghatározását a népszámlálásokkor használt kategóriarendszerek befolyásolják. Az Osztrák–Magyar Monarchiában az etnikai hovatartozásra nem kérdeztek rá, csupán az anyanyelvre és vallásra, az 1930-as román népszámlálás, később az 1941. évi magyar viszont már külön etnikumként tünteti fel a zsidókat. Az etnikai és a felekezeti adatok azonban jelentős eltéréseket mutatnak. 1930-ban a román állam nyomást gyakorolt, hogy az erdélyi zsidók ne magyarnak, hanem a számukra külön „*fenntartott*” kategóriába sorolják magukat, ezzel szemben az 1941-ben a megszorító intézkedések következtében már sokkal kevesebb izraelita vallású vallotta magát zsidó nemzetiségűnek.¹⁷

1. táblázat. Észak-Erdély zsidó lakosságának területi megoszlása az 1941. évi népszámlálás szerint

	Nemzetiség (zsidó)	Vallás (izraelita)
1930 (Erdély) ¹⁸	178 799	194 653
1941 (Észak-Erdély) ¹⁹	50 129	109 709

15 Lásd a zsidókról szóló 1840: XXIX., az izraeliták polgári egyenjogúságáról szóló 1867: XVII. és a vallási szabadságról szóló 1895: XLIII. törvénycikkeket.

16 GIDÓ Attila: *Magyar–zsidó viszony Erdélyben a 20. század első felében = Siebenbürgen in dem Modernen Zeitalter*. Osteuropa Zentrum Verlag, Berlin, 9 (megjelenés alatt álló kézirat) (<http://real.mtak.hu/id/eprint/16394> – utolsó letöltés ideje: 2015. július) (a továbbiakban GIDÓ: *Magyar–zsidó viszony*).

17 GIDÓ: *Társadalomszerkezet* 367.

18 *Recensământul General al României*. I. 1930.

19 *Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai*. Magyar Statisztikai Szemle XXII(1943). 5–6. sz. 239–248.

1. diagram

Az 1941. évi népszámlálás adatai alapján a Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi terület északi, észak-nyugati megyéi rendelkeztek jelentősebb zsidó közösségekkel. Ezek közül is számbelileg kiemelkedik a máramarosi, de jelentős az olyan megyék zsidó lakossága is, mint Szolnok-Doboka, Szatmár vagy Szilágy megye is. Az új határoknak köszönhetően némi hangsúlyeltolódás is megfigyelhető, így például a korábbi évtizedekhez képest Kolozs megye veszít (demográfiai) súlyából. Témánk szempontjából lényeges, hogy ezek azok a megyék, amelyek vegyes (magyar-román) lakosságuk révén kiemelt figyelemben részesültek a négy év nemzetiségpolitikája szempontjából.

Belső szerkezetét tekintve a két világháború közötti erdélyi zsidó társadalom csonkának tekinthető: amíg egyes társadalmi vagy foglalkozási kategóriákban felülreprezentáltak, addig néhány más kategóriában alig vannak jelen vagy teljesen hiányoznak. E sajátos helyzet az állampolgári jogok korlátozásának következménye, és ugyanígy megtalálható más közép-európai államok zsidó közösségei esetében is.²⁰ A különböző jogi korlátok következtében is a zsidók az ipari és a kereskedelmi ágazatok, továbbá a szabadfoglalkozású pályák felé tolódtak. A 19. század második felében megindult gazdasági modernizáció, illetve a kiegyezést követő polgári jogok kiterjesztése az előbbi szektorokban tevékenykedőknek teremtett előnyt. A korban a zsidók társadalmi mobilitása volt az egyik legnagyobb, felülreprezentáltak voltak az értelmiségi szakmákban, továbbá legnagyobb hányaduk városban élt.²¹

Az 1930-as népszámlálás szerint az erdélyi zsidóság legnagyobb része a kereskedelmi ágazatokban és a hitelélet különböző területein tevékenykedett (37,5%), de jelentős volt a feldolgozóipar (26,2%) és a szolgáltatások (13,2%) aránya is. A mezőgazdaságban dolgozók aránya regionális szinten alacsony (9,1%) volt.²²

20 GIDÓ: *Úton* 33.

21 UNGVÁRY: *i. m.* 20–21.

22 GYÉMÁNT: *i. m.* 112–115. Vö. GIDÓ: *Úton* 34–35.

Az erdélyi zsidóság tulajdonában lévő mező- és erdőgazdasági birtokok két világháború közötti megoszlására vonatkozóan nem találtunk közvetlen forrásokat. A Romániában az 1921-ben megindult földreform következtében jelentős birtokátrendeződés ment végbe, amelyet a hivatalos közegeknek is csak helytel-közzel sikerült pontosan lekövetni, ugyanakkor az sem volt jellemző, hogy a birtokstatisztikákat etnikai bontásban közöljék.²³ Az erdélyi magyar zsidó birtokok szerkezetére két forrás alapján alkothatunk képet: az egyik az 1910-es népszámlálás erre vonatkozó adatai, a másik az Erdélyi Földreform Tanulmányi Bizottsága (EFTB) által végzett kutatás az 1921. évi román földreform észak-erdélyi eredményeire vonatkozóan.²⁴

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a mezőgazdaságban foglalkoztatott izraelita vallásúak regionális megoszlása jelentős eltéréseket mutat. A vizsgált terület megyéiben az őstermelésből élő zsidó lakosság aránya általában 1% körül mozgott, de jelentős koncentrációt mutat a partiumi terület, illetve Máramaros vidékén. A történeti Erdély területén csak Kolozs, illetve Szolnok-Doboka megyék rendelkeztek jelentősebb őstermelésben tevékenykedő zsidó lakossággal. A maximumot a már említett Máramaros megye képviseli a regionális arány felével (49,98%), utána pedig Szatmár (12,55%) és Ugocsa (11,29%) megyék következnek szintén kimagasló adatokkal.

2. diagram. Mezőgazdaságban foglalkoztatott izraelita vallásúak területi megoszlása 1910-ben²⁵

23 VENCZEL József: *Tallózás az erdélyi román földreform román irodalmában*. Hítel VIII(1943). 8. sz. 8–24.

24 Uo.

25 Abszolút számok, keresők és eltartottak összesen. (*A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve s a népesség ház- és földbirtokviszonyai*. Magyar Statisztikai Közlemények 56. Bp., 1915.)

A zsidó birtokok belső (birtokkategóriák szerinti) megoszlását tekintve általában igazodik az erdélyi általános birtokmegoszláshoz, amelyre a kis- és középbirtok volt a jellemző. Az 1910-es adatokat tekintve a zsidó lakosság túlnyomó többsége a közép- (10–50 k. hold), illetve a törpebirtokos (5 k. hold alatt) kategóriájába volt sorolható. Ugyanakkor jelentős volt a nagyobb kiterjedésű birtokokat bérlők aránya is.

3. diagram. Mezőgazdaságban foglalkoztatott izraelita vallásúak birtokkategóriák (k. hold) szerinti megoszlása 1910-ben²⁶

A területi szóródás ebben az esetben is nagy eltéréseket mutat. Amíg Bihar, Szatmár, Szilágy vagy Kolozs megyékben 1000 hold feletti ingatlannal rendelkező birtokosokat is találunk, addig Máramaros vagy Ugocsa megyében szinte teljesen hiányzik ez a kategória, de nagyon jelentős az 5 hold alatti tulajdonosok száma. Ugyanakkor érdekes megfigyelni a 100 hold fölötti bérlők kategóriáját is. A vizsgált megyék szintjén Szatmár (29,31%) és Bihar (17,93%) megyékben találjuk őket a legnagyobb számban, de jelentős a részvételi arányuk Szilágy (9,23%), Kolozs (7,96%) illetve Szolnok-Doboka (9,38%) megyékben is. Az egyes megyék belső szerkezetét tekintve a bérlők Bihar és Kolozs megyében voltak a többiekhez képest felülreprezentálva, Bihar megyében ez több mint 40%-ot tett ki.²⁷

A fentiekhez hasonló helyzetet mutatnak a román földreform adatai is. Az 1921. évi román birtokrendezés elsősorban a románság gazdasági potenciáljának a megerősödését szolgálta, így a kisajátított területek legnagyobb része a nemzeti, etnikai kisebbségek birtokaiból került ki. Az EFTB vizsgálata alapján a Magyarországhoz csatolt Észak-Erdélyben a román földreform értelmében kisajátított birtokok 5,9%-a volt zsidó tulajdonból.²⁸ A területi megoszlás követte a korábban tárgyalt birtokmegoszlást, illetve demográfiai képet. A legtöbb te-

26 Abszolút számok, keresők és eltartottak összesen. Uo.

27 Uo.

28 VENCZEL: *Földreform* 399.

rületet Máramaros megyében sajátították ki (13 432 k. hold), itt a zsidóktól kisajátított ingatlanok számaránya meghaladja a magyarokét, de alatta marad a románoktól elvett birtokoknak. További magas értékeket találunk Bihar (12 276 k. hold) és Szatmár (8933 k. hold) megyék esetében is. A kisajátított ingatlanok birtokkategóriáit tekintve az 50–100 holdas birtokok esetében voltak a zsidó tulajdonosok felülreprezentálva, 24,5%-os aránnyal.²⁹

4. diagram. A román földreform során kisajátított zsidó birtokok Észak-Erdélyben Venczel József adatai alapján (k. hold)³⁰

Röviden összefoglalva a fentieket elmondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy az erdélyi zsidóság legnagyobb része a kereskedelem vagy az ipar terén keresett magának megélhetést, néhány megye esetében számottevő volt a földműveléssel foglalkozók száma is. Ez leginkább a máramarosi és a partiumi területekre volt jellemző, ahol mind a pár holdas törpebirtokos, mind a több száz holdas tulajdonos/bérlő kategóriája képviselve volt. Ugyanakkor lényeges kiemelni azt is, hogy ennek a területnek a legnagyobb része a második bécsi döntés után visszakerült Magyarországhoz. Ahogyan a román közigazgatás 1918 után ezt a zónát nemzeti-ségpolitikai szempontból (lásd például a telepítéseket a magyar–román határ mentén) kiemelten kezelte, úgy a terület 1940–1944 között a magyar kormány észak-erdélyi nemzeti-ségpolitikája szempontjából is kiemelt figyelmet élvezett.

A két világháború közötti erdélyi zsidóság döntő többsége magyarnak tartotta magát, anyanyelve magyar volt, továbbá részt vett a magyar kulturális és politikai életben is. Az első világháborút követően a hatalomátvétel után a magyarok súlyának csökkentése érdekében a románok mindvégig arra törekedtek, hogy a zsidókat leválasszák a magyarságról. Így például Iuliu Maniu a cionistákat a gyulafehérvári határozatok támogatására próbálta rábírní, ugyanakkor önálló kisebbségként kezelték a népszámlálások vagy a jogalkotási gyakorlatban egyaránt.³¹ A kisebbségi társadalom és intézményi rendszer kialakulásával együtt fogalmazódott

29 Uo.

30 Uo.

31 GIDÓ: *Magyar–zsidó viszony* 13.

meg az erdélyi magyarságnak a zsidókhoz való viszonya is. Amíg az értelmiségiek legnagyobb része (izraelita vallású) magyarként tekintett rájuk, addig konzervatív körökben megfogalmazódott az elidegenedés vádja is, leginkább a Tanácsköztársaságban való részvételük miatt. Ugyanakkor egyesek számára a nemzeti zsidóság konkurens (komoly gazdasági háttérrel rendelkező) nemzetépítő csoportként is megjelent.³²

A 30-as évek folyamán az erdélyi magyarság jobbra tolódást élt meg. Ebben közrejátszott az is, hogy Magyarország ideológiailag egyre közeledett a Harmadik Birodalomhoz, azonban az erdélyi magyarságnak az anyaországi antiszemita vitákhoz, a zsidótörvényekhez való viszonyulása nem volt egyértelmű. A támogatók mellett (mint pl. az *Erdélyi Lapok* és köre) voltak akik határozottan és nyilvánosan elítélték a törvényeket, vagy például az Erdélyi Fiatalok által szervezett Vásárhelyi Találkozón kiadott határozatban szintén kiálltak a zsidóság mellett. A radikalizálódást erősítette a román állami keretek széles körű elutasítása is, a 30-as évek végére pedig az ettől való szabadulást egyre többen a nemzetiszocialista Németország segítségével látták megoldhatónak. Ugyanakkor a román államiségről való leválás és a Magyarországhoz való visszatérés reménye a zsidók körében is elterjedt volt, legfőképp azért mert a magyar kultúrához kötődő zsidók nem tudtak beilleszkedni a romániai mentalitásba.³³

A 30-as évek végére, 40-es évek elejére mind Romániában, mind Magyarországon több zsidóellenes jogszabályt léptettek életbe, ennek ellenére az észak-erdélyi zsidók a második bécsi döntést a magyarokhoz hasonló érzelmekkel üdvözltek, és felszabadítóként tekintettek a honvédségre. A döntés után a politikai elit szintjén az erdélyi zsidóságról szóló diskurzusában már az önkéntes leválás dominált, és konkurens nemzetépítő csoportot láttak bennük. Ez utóbbi az 1941-ben alakult Erdélyi Párt (EP) politikai programjában is megjelent. 1941–1942-ben az EP a zsidóságot érintő törvényjavaslatokkor minden esetben támogatta a kormányt, és a zsidóság diszkriminatív disszimilációjában látták a kérdés megoldását.³⁴ 1943-tól egyre inkább mérsékeltebb álláspontra helyezkedtek, a párt év végén tartott négyválasztmányi gyűlésén pedig harmadrangú kérdésként tekintettek rá.³⁵

BIRTOKPOLITIKA ROMÁNIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON. JOGI ÉS INTÉZMÉNYES KERETEK

Az első világháborút követő földreformokra általánosan jellemző volt, hogy addig nem tapasztalt mértékben szembementek az európai magánjogi hagyományokkal. A korábbi birtokrendezési tevékenységek (arányosítás, tagosítás, telepítések) nem sértették a magántulajdont, ellenben a későbbi földreformok során a tömeges kisajátítások, illetve a névleges vagy részleges ellenérték fizetések nehezen voltak összeegyeztethetőek a polgári tulajdonmodellel. További jellegzetesség, hogy a technikai eljárások a törvények után csak későn, sokszor jelentős eltéréseket tartalmazva jelennek meg, a jogszabályok pedig számtalan kivételes esetet vagy

32 GIDÓ: *Úton* 49.

33 HORVÁTH SZ. FERENC: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi politikai stratégiái (1931–1941)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2007 (Magyar Kisebbség Könyvtára). 260–265.

34 BÁRDI: *i. m.* 277–278.

35 Uo.

jogkört fogalmaznak meg. Ugyanakkor az eljárás sokszor évekig húzódik, növelve ezzel a földreformmal kapcsolatos függőségeket.³⁶

19. század végén, 20. század elején a térség államaiban élők túlnyomó többsége mezőgazdaságból élt, a századforduló társadalmi feszültségeinek egyik kiváltó oka pedig az egyenlőtlen birtokeloszlásból és földhiányból adódott. Mutatja ezt az a tény is, hogy Romániában 1907-ben zajlott le Európa utolsó parasztfelkelése. Annak ellenére, hogy a birtokreformok általában politikai és nem gazdasági vagy társadalmi indíttatásból kerültek végrehajtásra,³⁷ a világháború után az agrárreformok – szövegükben – a szociális feszültségek feloldását tűzték ki célul. Ez a fajta redistribúciós gyakorlat a 30-as évektől fokozatosan a zsidó tulajdon ellen is megfogalmazódott.

Mivel az Észak-Erdélyben végrehajtott birtokpolitikai gyakorlat egyrészt a román agrárreformos intézkedésekben gyökerezett, illetve arra adott válasz volt, továbbá szervesen beleágyazódott a magyarországi birtokrendezési tevékenységbe, a következőkben röviden kitérünk a két állam birtokpolitikájának bemutatására is.

Romániában a Magyarországtól elcsatolt területeken a román birtokrendezés 1919 folyamán kezdődött meg az ún. kényszerbérleti³⁸ törvények kiterjesztésével és a Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) rendeletei³⁹ alapján. A két utóbbi rendelet nem került végrehajtásra, azonban az 1921-ben meghozott erdélyi földreformtörvény⁴⁰ szövegébe a legnagyobb részét beemelték. Az erdélyi román földreform az ország négy földreformos törvényei közül az egyik legradikálisabb volt, és több, (célirányosan vagy közvetlenül) a nemzeti kisebbségekre sérelmes intézkedést tartalmazott. A Magyarországtól elcsatolt területeken a birtokrendezés legnagyobbbrészt a magyar tulajdonú ingatlanokat érintette, de különösképpen az egyházi, a korlátolt forgalmú (pl. közbirtokosság) illetve az egyes intézmények, alapítványok birtokait érintette.⁴¹ Mindemellett a birtokátrendezést telepítési munkálatokkal is összekötötték, Erdélyben a célterület a román–magyar határ vidéke volt, Temes-Torontál, Szatmár, Szilágy, Arad, Bihar és Krassó-Szörény megyékben.

Az erdélyi zsidóság jogainak szempontjából az első világháborút követő évek visszalépést jelentettek. Egyenjogúságukat csak 1923-tól biztosították, az új alkotmány, illetve különböző

36 VÁRI András: *Nagybirtok, paraszt és nemzet. Az 1919–1920-as közép-kelet-európai földreformok eszmei előfutárai a politikai-gazdasági közbeszédben.* Korall 47(2012). 8–10.

37 Uo.

38 A kényszerbérleti rendszert a Marghilorman-kormány (1918. március 5.–október 24.) idején vezették be, amely értelmében a kisajátítás alá kerülő nagybirtokokat „önkéntesen vagy kényszerrel” az igényjogosultak számára bérbe kellett adni. A törvény indoklásában Garoflid földművelésügyi miniszter a rendszert egy átmeneti állapotként mutatta be, amely mintegy „főpróbaként” felkészíti a gazdasáradalmat a földreform végleges intézkedéseire. Az erdélyi területekre vonatkozó szabályozáshoz lásd a 82A/1919., az 1500R/1920., a 20.383A/1920. és az 5617/1920. számú rendeleteket. *Gazeta Oficială*, 1919. február 8.; 1919. november 20.; 1920. február 16.; 1920. július 22.

39 Lásd a 3911/1919. és az azt kiegészítő 2784/1920. sz. rendeleteket. *Monitorul Oficial al României*, 1919. szeptember 10., valamint 1920. július 9.

40 *Lege pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Maramureș, Crișana. Monitorul Oficial al României*, nr. 93, 1921. július 30.

41 A kérdésről összefoglalóan lásd VENCZEL: *Földreform, az Ókirályságban érvényes jogszabály és az erdélyi közti különbségekről* MÓRICZ Miklós: *Az erdélyi föld sorsa: az 1921. évi román földreform.* Erdélyi Férfiak Egyesülete, Bp., 1932.

rendeletek által. A zsidó tulajdonban lévő birtokokra vonatkozóan a 20-as évek folyamán nem születtek törvényes intézkedések, a földreform ugyanúgy érintette őket, ahogyan a más etnikai kisebbségeket. A 30-as évek végétől azonban olyan jogszabályokat hoztak, amelyek a zsidó magántulajdont is közvetlenül érintették. 1938-tól megkezdték a zsidók állampolgárságának a felülvizsgálatát, amelynek következtében 222 000-en veszítették el román állampolgárságukat. Az Antonescu-kormány által 1940. október 4-én, november 12-én és 1941. május 4-én kiadott rendeletek a zsidó tulajdonban lévő falusi mezőgazdasági ingatlanok kisajátítását írták elő, továbbá megtiltották, hogy zsidók bármilyen formában vidéken mezőgazdasági ingatlant (és hozzá tartozó felépítményeket) birtokoljanak. Az intézkedések következtében több mint 40 000 hektár föld került állami tulajdonba. 1941. március 27-től a városi javakat is kisajátították.⁴²

Magyarországon a birtokrendezési folyamat 1920-ban indult a Nagyatádi-féle földreform tervezet⁴³ végrehajtásával. Az utódállamokhoz képest igen mérsékelt intézkedéseket léptettek életbe, amely elsősorban a nagybirtokosok nyomásának volt köszönhető, akik – habár tisztában voltak azzal, hogy engedményeket kell tenniük – minimalizálni akarták az állami beavatkozást. Elsősorban a törpebirtokosokat és nem a földnélkülieket részesítették előnyben, de nem törekedtek radikális megoldásokra. A földosztás lassan ment, az 1930-as évek végéig 136 000 hold földet osztottak ki, a birtokos arisztokrácia és az egyház jellegzetes birtokait pedig nem nagyon érintették.⁴⁴

A 30-as évek folyamán a Gömbös-kormány ideje alatt foglalkoztak intenzíven a birtokrendezések kérdésével. Elsősorban a földmunkások és a törpebirtokosok helyzetét kívánták kezelni, anélkül, hogy megkérdőjelezzék a nagybirtok szerepét a mezőgazdaságban. Ezekben az években fogadták el a telepítésekről (1936: XXVII. tc.), a hitbizományokról (1936: XI. tc.) szóló törvényeket, továbbá megszervezték az Országos Földhitelintézet (OFI) is, amely a birtokpolitikai intézkedések gyakorlati kivitelezésével volt megbízva. Mindemellett Gömbös kormánya kiterjedten foglalkozott a mezőgazdasági eladósodás kérdésével is: bevezették a „védett adós” intézményét, amely által csökkentették a kamat és a törlesztési terheket, továbbá szubvencionálták a gabonatermesztést is.⁴⁵ Habár a korábbi intézkedések során kiosztott földek egy része zsidó tulajdonú volt, 1938-tól fogalmazódott meg hangsúlyosan, hogy a földreform céljaira zsidó birtokokat vegyenek igénybe. Ez kiváló lehetőséget nyújtott az újraosztási politikának, ugyanakkor ismételten elnapolhatták egy radikális földreform megvalósítását. Az Imrédy-kormány idején kidolgozott, de Teleki Pál miniszterelnöksége alatt kihirdetett második zsidótörvény (1939: IV. tc.) 15. és 16. §-ban fogalmazták meg a zsidók vidéki birtokokból való kizárását, megszüntetve a szabad ingatlanforgalmat, és kimondva az igény-

42 *Procesul de excludere a evreilor din societatea românească în timpul guvernelor lui Ion Antonescu cu și fără legionari: legislația antisemită, românizarea și exproprierea = Final Report of the International Commission on the Holocaust in Romania*. Bucharest, 2004 (<http://www.ushmm.org/m/pdfs/20080725-romania-commission-exclusion-jews-romanian.pdf> – utolsó letöltés: 2015. május).
Vö. ANCEL-VOICU: i. m.

43 Lásd az 1920: XXXVI. és az 1924: VII. törvénycikkeket.

44 NAGY: i. m. 49–51, 77.

45 UNGVÁRY: i. m. 164–166.

bevétel lehetőségét.⁴⁶ Egy évvel később kihírdették a kishaszonbérletek alakításáról és a házhelyek előmozdításáról szóló törvényt is. Annak ellenére, hogy a jogszabály intézkedéseit csak részlegesen hajtották végre, kiemelendő, hogy a törvényben meghatározták az „átengedésre kötelezés” fogalmát, amelyet a zsidó birtokok esetében is alkalmaztak.

Az átengedésre kötelezést a kisajátítás egy formájaként alkalmazták, az eljárásában viszont különbözött a hagyományos intézkedésektől. A kisajátításnak jogi szempontból néhány alapelvnek kellett eleget tennie: a tüzetesen meghatározott közérdekű szükséglet és a vagyoni hátránytól való megóvás, továbbá a bírói jogvédelem biztosítása legalább a becsérték megállapításánál.⁴⁷ Az előbbieket figyelembe véve Nizsalovszky Endre jogász szerint az átengedésre kötelezést nem lehet kisajátításnak tekinteni, mivel az állami kényszerintézkedések során hiányoznak a lényeges elemek. Így például az elvonás attól függetlenül következik be, hogy kifejezetten szükség lenne rá; nem kártalanítás, hanem térítés történik; továbbá a jogorvoslatot nem a bíróság, hanem a becslóbizottság látja el.⁴⁸

A zsidó mező- és erdőgazdasági tulajdon ellen átfogó jelleggel a Kállay-kormány idején történtek intézkedések, az úgynevezett negyedik zsidótörvény (1942: XV. tc.) által. A törvényt Kállay az előző kormánytól örökölte, de a tervezetet már a bemutatkozó beszédében ismertette. A zsidó tulajdon totális kizorítása valószínűleg nem tartozott a miniszterelnök nézetei közé, mivel az precedenst teremthetett volna a nagybirtok elleni támadáshoz, a törvényt mégis kihirdette, ezzel kívánva valamelyest kivonni a szelet az erősödő szélsőjobb vitorlájából.⁴⁹ A törvényjavaslatot leginkább a szélsőjobb képviselői utasították el, akik a jogszabályt nem tartották elég radikálisnak, volt, aki a jogszabály egyoldalúságát kritizálta, a konzervatív körök pedig a magánjogi hagyományok és a polgári jogegyenlőség felhagyásának veszélyeire figyelmeztettek. Az utóbbihoz tartozott az Országos Mezőgazdasági Kamara is, amely biztosítékot kért arra vonatkozóan, hogy a zsidó birtokok kisajátítása egyedi eset lesz, és az eljárás nem szolgál majd precedensként későbbi birtokrendezésekkor.⁵⁰

Az erdélyi képviselők a viták idején a kormányt támogatták, általában regionális érdekek szemszögéből közelítve meg a kérdést. Egy általánosnak tekintett erdélyi birtokrendezési folyamat részeként képzelték el, ahol a román földreformos sérelmek „*reparálása*” mellett a középbirtokok számának növelését kérték, hangsúlyt fektetve a juttatottak pénzügyi támogatására. Habár a máramarosi, szatmári vagy szolnok-dobokai „*ortodox galíciai zsidóságnak*” a mezőgazdaságból való kizorításával egyetértettek, de az átrendeződést csak fokozatosan kívánták volna megoldani, megkímélve a további visszaeséstől az amúgy is stagnáló erdélyi ingatlanpiacot.⁵¹ Később a törvény végrehajtása során tapasztalt visszaességek is tematizáltak,

46 Christan GERLACH–Aly GÖTZ: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945.* Noran, Bp., 2004. 65; ÜNGVÁRY: i. m. 131–132.

47 NIZSALOVSKY Endre: *Az átengedésre kötelezés = A mai magyar földművelésügyi igazgatás.* Szerk. MÁRTONFFY Károly. Bp., 1944 (A korszerű közszolgálat útja 17) (a továbbiakban *Földművelésügyi igazgatás*). 666.

48 Uo. 671.

49 Csősz: i. m. 183.

50 Uo. 184.

51 Teleki Béla (1942. november 25.), Bodnár Sándor (1942. június 3.), Brauchner Antal beszédei a Képviselőházban. *Erdély a magyar képviselőházban.* II. Kvár, 1943. 25–29, 81–83.

hangsúlyozva, hogy tapasztalataik alapján a kisebb birtokegységek juttatása során több hivatali visszaélés történt, továbbá több alkalommal a Vitézi Székre is panaszkodtak.⁵²

A törvényt Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter nyújtotta be. Az indoklásban hosszasan tárgyalta a magyar birtokrendszer fejlődését és a zsidók térfoglalását a mezőgazdasági ágazatban, mely folyamat a század elejétől kezdve gyorsult fel. A világháborút követő birtokpolitikai intézkedéseket pedig a „*zsidó földvagyon aránytalan és rohamos gyarapodása*” következtében fellépő „*természetszerű ellenhatásként*” értelmezte. A visszacsatolt területekre vonatkozóan elsősorban az erdőbirtokok területén kívánta volna csökkenteni a zsidó birtokosok számát.⁵³

A jogszabály a zsidó fogalmát a harmadik zsidótörvény (1941: XV. tc.) értelmében faji alapon határozta meg, jelentősen kibővítve az érintettek körét, és csökkentette a kivételes eseteket. A törvény értelmében a zsidók nem vásárolhattak mező- és erdőgazdasági ingatlant, községekben lakóingatlant sem. Átengedésre kötelezték az ingatlanjaikat a hozzátartozó ipari üzemekkel együtt, a nagyobb birtokok esetében pedig az élő és a holt felszereléseket is kisajátították.

Az igényjogosultakat a juttatott birtoknagyság szerint három kategóriába sorolták. Az 5 hold alatti ingatlanokat szociálpolitikai célokra állították be, így fölöttük az Országos Szociális Felügyelőség (OSZF) helyi szervei, a Közjóléti Szövetkezetek (KSZ) rendelkeztek. Az 5–100 holdig terjedő ingatlanokat az Országos Vitézi Szék parcellázta ki vitézi birtokok formájában, a 100 hold fölötti ingatlanok pedig házi kezelésbe kerültek, illetve telepítésre jegyezték elő őket.⁵⁴

A juttatottakat 1,5%-os kamatozású, 30 éves amortizációjú kötvényekkel kártalanították, amelyek egy zárolt számlára kerültek. A kötvényeket ugyanakkor nem lehetett áruba bocsátani sem. A juttatottnak a vételár egyharmadát egy részletben az adásvételkor kellett kifizetni, a fennmaradó részt pedig búzaparításban (ún. búzapontokban) határozták meg, amelyet szintén részletekben kellett törleszteni. A kártalanításnál az árfolyamot viszont a pengő napi árfolyama szerint határozták meg.⁵⁵

Az első kiegészítő rendelet (5300/1942. ME rendelet) 1942. szeptember 10-én jelent meg, amelyet az év folyamán több másik rendelettel egészítettek ki.⁵⁶ A rendelet az 5 hold alatti ingatlanokat szabályozta, ez alól viszont kivételt képeztek a csehszlovák és a román földreform által érintett ingatlanok (2. §, 2.). A teljes körű végrehajtási utasítás (4690/1943 ME) a következő év folyamán jelent meg, amelyben az elsődleges kedvezményezetteknek a vitézeket, a vitézségi érdemmel kitüntetetteket vagy a hősi halált halt katonák hozzátartozóit jelölték meg. A juttatásnál a nemzeti szempontból való megbízhatóság volt az egyik elsőren-

52 Teleki Béla beszéde a Képviselőházban, 1943. november 30. *Erdély a magyar országgyűlésen*. III. Kvár, 1944. 20.

53 Az 1942: XV. tc. indoklása. *Magyar Törvénytár, Corpus Juris Hungarici, 1942. évi törvénycikkek*. 65. Bp., 1942. 90–92.

54 Csósz: *i. m.* 184.

55 GERLACH-GÖTZ: *i. m.* 68–69.

56 Lásd az 550.000/1942 FM (a zsidó ingatlanok bejelentéséről), 557.000/1942 FM (beltelken kívül fekvő zsidó ingatlanokról), 6010/1942 ME (zsidó bérletek felmondásáról) szóló rendeleteket.

dű szempont, amely kizárta a szélsőséges politikai nézeteket vallókat, továbbá a nemzeti kisebbségeket is.⁵⁷

Az állam és a Földművelésügyi Minisztérium (FM) nevében az OFI járt el, ő volt megbízva a zsidó birtokok kisajátítási és juttatási munkálatainak gyakorlati kivitelezésével.

A ZSIDÓ BIRTOKOK HELYZETE ÉSZAK-ERDÉLYBEN

A zsidó birtokok helyzetét elsősorban a fentebb vázolt általános jogi keretek határozták meg, ugyanakkor szervesen beilleszkedett a régióban alkalmazott, sajátos, az országostól eltérő birtokpolitikai gyakorlatba is.

Amint már korábban említettük, az észak-erdélyi birtokpolitikai intézkedések a Román Királyságnak az 1919–1940 között életbe léptetett birtokpolitikájára adott válaszként is értelmezhetők. Ezek nagyjából három, egymással összefüggő csoportra oszthatók: az egyik vonalat a román földreformos sérelmek korrigálása képezte, a másodikat a magyar birtokállomány növelése telepítések és parcellázások által, továbbá az utóbbihoz szorosan kapcsolódóan az ingatlanforgalom hatósági ellenőrzése és befolyásolása.⁵⁸ A második és harmadik kategóriához kapcsolódva, de valamelyest független szálát képez az észak-erdélyi zsidó birtokoknak a kisajátítása. A különbség itt elsősorban abból áll, hogy nem egy korábban kialakult, a régióra jellemző helyzetre adott válasszal, hanem egy, inkább az országos viszonyokra kidolgozott gyakorlattal állunk szemben. Viszont, ahogy más jogszabály esetében is jellemző volt, ezt is adaptálták valamelyest a helyi viszonyokhoz.

A földbirtokkal kapcsolatos ügyeket egy sor állami, központi intézmény helyi fiókja látta el, de a birtokpolitikai munkálatokba közvetlenül más erdélyi intézmények is bekapcsolódtak. Az államot minden esetben az FM képviselte, hatáskörébe tartozott az ország teljes birtokforgalmának az ellenőrzése. A minisztérium 1941-ben Erdélyi Kirendeltséget létesített Kolozsvár székhellyel.⁵⁹

A kirendeltség kezdetben ingatlanforgalmi ügyekkel is foglalkozott, de 1942-ben egy külön erre szakosodott hivatalt létesítettek, az Erdélyi Földbirtokpolitikai Főosztályt (EFF).⁶⁰ Ez a főosztály lett az erdélyi birtokpolitika csúcsszerve, hatáskörébe tartozott az ingatlanforgalom ellenőrzése, az állami elővásárlási jog gyakorlása, a zsidó birtokok ügyeinek a kezelése, valamint az 1440/1941. ME rendelet értelmében beadott peres iratok elbírálása.

Az EFF iratanyaga csak töredékesen maradt fenn. A megmaradt forrásokból viszont arra következtethetünk, hogy a főosztály óriási volumenű munkát bonyolított le. Egy 1943-ban készült jelentés értelmében⁶¹ a hivatalba átlagban havi kétezer ügyszer érkezett be. Ennek a

57 Csősz: i. m. 188.

58 A kérdésről lásd bővebben TÓTH-BARTOS András: *Birtokpolitika Észak-Erdélyben*. Korall 47(2012). 101–125 (a továbbiakban TÓTH-BARTOS: *Birtokpolitika*).

59 Lásd a 3910/1941. ME számú rendeletet.

60 Lásd a 941 eln./1942. FM rendeletet.

61 *Az EFF jelentése az 1943. évről*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), K 201. Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége (a továbbiakban K 201), 8. doboz, 1944-15-5118.

legnagyobb része a román földreformmal kapcsolatos ügy volt, de több juttatási kérelem is érkezett be. Ezek nagyobb része földhöz juttatás iránti kérelem volt, de szép számban szerepeltek a házhelyet vagy áttelepítést igénylő kérvények is. A földhöz juttatás 1943-ban feltehetőleg már a zsidó ingatlanok igénylésére vonatkozott.

5. diagram. Az EFF-hez benyújtott kérelmek típusok szerinti megoszlása 1943-ban⁶²

A földművelésügyi hatáskörbe tartozó elővásárlási jog gyakorlati végrehajtását 1936-tól az Országos Földhitelintézet (OFI) végezte, amelyet a korábbi földhitelintézetek egyesítése által alakítottak ki. Az OFI kapott felhatalmazást az Országos Telepítési Alap⁶³ és az 1942: XV. tc. érvénye alá eső zsidó ingatlanok kezelésére is. Az állam által elővásárlás vagy szabad kézből történő vásár útján megvett ingatlanok – ha arról a Földművelésügyi Minisztérium külön nem rendelkezett – az OFI tulajdonába kerültek, de általában csak akkor, ha rövid időn belül tovább is lehetett azokat juttatni. Az OFI feladata volt a megszerzett ingatlanok felhasználási tervének (vétélár, bérek kiszámítása, arányosítás, parcellázás stb.) elkészítése és a juttatás lebonyolítása, valamint a birtokba helyezés után a részletek és a kamatok beszedése.⁶⁴ Nem mellesleg az OFI kiterjedt hitelezési politikát is folytatott: főleg földvásárlásra és mezőgazdasági beruházásokra adott kölcsönt. Kolozsváron 1941-ben nyitott az OFI részlegét, amelynek vezetője Dióssi Géza volt.⁶⁵ A kolozsvári fiók választmányában a régió gazda-

⁶² Uo.

⁶³ Az Országos Telepítési Alapot a telepítésekről szóló 1936: XXVII. tc. 71–74.§ hozta létre azért, hogy ebből finanszírozzák a törvény végrehajtása során felmerülő költségeket. 1941-ben olvasztják bele a Tagosítási Állami Alapot (1941: XVIII. tc. 10. §), amely már korábban bekebelezte az Országos Földbirtokrendező Alapot (1931: XXXV. tc. 4. §).

⁶⁴ DEMEL Aladár: *A földbirtokpolitikai rendelkezések lebonyolítása = Földművelésügyi igazgatás* 709–711.

⁶⁵ Nagy Magyar Compass 1941–1942. 65/I. Pénzüzetek. 187–189.

sági és politikai elitjének a tagjai egyaránt jelen voltak. Az észak-erdélyi pénzügyintézetek között a Kolozsvári Takarékpénztár után az OFI fiókja bonyolította le a legnagyobb pénzforgalmat.

A birtokpolitikai tevékenységbe további intézmények is bekapcsolódtak, tevékenységük azonban csak közvetett módon érvényesült. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) már a két világháború között is jelentős szerepet töltött be az erdélyi magyar társadalmi és gazdasági életben. Vezetősége a román adminisztráció alatt is összefonódott a politikai képviselő elöljáróságával, s ez később sem változott. A második bécsi döntés után az Országos Mezőgazdasági Kamara hatáskörét nem terjesztették ki Észak-Erdélyre, a kamarai feladatokat az EMGE látta el.⁶⁶ Szintén közvetve kapcsolódott be az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) is, amely a négy év szörványgondozásában vállalt szerepet, birtokpolitikai megoldásokra is javaslatot téve.⁶⁷

A román földreform intézkedéseinek felülvizsgálata már a bécsi döntés után vita tárgyát képezte, kiterjedten foglalkoztak vele az 1940 októberében Kolozsváron tartott Erdélyi Értekezleten, de külön pontot képezett az 1941-ben megalakult Erdélyi Párt programjában is. A revízió munkálatait végül is az 1440/1941. ME rendelet indította el. A jogszabály kimondta, hogy a kényszer alatt történt ingatlanelidegenítéseket bírósági úton meg lehetett támadni. A hosszadalmas jogi útra való terelés mögött több érv is meghúzódott. Egyrészt a felvidéki kellemetlen tapasztalatok miatt⁶⁸ a kormány tartózkodott attól, hogy a helyi elitre bízsa a lebonyolítást, másrészt tekintettel kellett lennie a Romániával fennálló feszült külpolitikai kapcsolatokra is. A két országban 1940 őszére egy ún. reciprocitáson (kölcsonösség) alapuló kisebbségpolitika alakult ki, amely következtében bármilyen, az észak-erdélyi román közösségen esett sérelmet a dél-erdélyi magyarokon toroltak meg, és fordítva. Egy, a románokat általánosan érintő birtokpolitikai beavatkozás beláthatatlan következményekkel járt volna a dél-erdélyi magyarok számára. Mindemelllett a trianoni rész sokat halogatott általános birtokrendezésével szemben, a visszacsatolt területeken lefolytatott gyors földreform felborzolta volna a kedélyeket.

A magyar tulajdonú birtokállomány növelésének eszközei az ingatlanforgalom ellenőrzése és az állami elővásárlás jogának gyakorlata volt. Az 1920: XXXVI. tc. írta elő a birtokcseréhez szükséges hatósági hozzájárulást. Ennek értelmében a szerződést minden ingatlanelidegenítés és -bérbeadás esetén be kellett mutatni a vármegyei gazdasági albizottságnak tudomásulvétel végett. A hozzájárulást általában akkor tagadták meg, ha az állam élhetett a törvényben előírt elővásárlási jogával. A Földművelésügyi Minisztérium ugyanakkor „közérdekből” is elutasíthatta az engedélyezést abban az esetben, ha ez a vásárlónak anyagi károkat nem okozott. Amíg a határozat jogerőre nem emelkedett, az állam élhetett elővásárlási jogával, akár árverések esetén is.

66 Erre vonatkozóan lásd a 8400/1940. ME és 171 100/1941. FM rendeleteket.

67 A témára vonatkozóan lásd TÓTH-BARTOS András: *Szörványkérdés és birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944 = Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról*. Szerk. BÁRDI Nándor–TÓTH Ágnes. Argumentum, Bp., 2013. 285–314 (a továbbiakban TÓTH-BARTOS: *Szörványkérdés*).

68 TILKOVSKY LÓRÁNT: *A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen (1935–45)*. Agrártörténeti Szemle VI(1964). 1–2. sz. 113–138.

Észak-Erdélyben a magyar magánjog fokozatos kiterjesztése által értelemszerűen az anyaországi birtoktörvényeknek is érvényt szereztek. 1943-ban az EFF 518 esetben gyakorolta elővásárlási jogát. Ezek egyformán érintettek minden cserére készülő birtokot, de a gyakorlatot tekintve legnagyobbbrészt a román ingatlanok esetében került erre sor, a magyar vagy zsidók esetében kisebb, a német vevők esetében pedig elenyésző mértékben.⁶⁹ A románok kimagasló aránya a bécsi döntést követő nagyarányú népmozgásnak is köszönhető. A lakhely-elhagyások vagy a birtoknak idegen állami keretek közé szorulása következtében a román tulajdonban lévő ingatlanok kerültek a legtöbbször eladásra.

2. táblázat. Az állami elővásárlási jog alkalmazása Észak-Erdélyben (1943)⁷⁰

	Összes eset	Román vevő elől	Magyar vevő elől	Német vevő elől	Zsidó vevő elől	Jogi személy elől
Árverés (esetek)	33	8	12	0	9	4
Árverés (k. hold)	126	59	30	0	10	28
Adásvétel (esetek)	485	449	8	6	22	0
Árverés (k. hold)	811	766	5	22	17	0
Összes eset	518	457	20	6	31	4
Összes k. hold	938	826	35	22	27	28

Az ingatlanok elidegenítéséhez szükséges hatósági hozzájárulás esetben hasonlóakat tapasztalunk. Legnagyobbbrészt román ingatlanok esetében hoztak döntéseket, kevesebb mértékben magyarok esetében. Érdekes viszont az, hogy amíg a románok felülreprezentáltak, esetükben egy szerződésre átlagban 1,6 hold, míg a magyarok esetében 6,4 hold birtok esik.⁷¹

3. táblázat. A birtokcseréhez szükséges állami hozzájárulás gyakorlata Észak-Erdélyben (1943)

	Román	Magyar	Német	Zsidó	Összesen
Hozzájárulás megadva	798,0	161,0	14,0	0,0	973
Hozzájárulás megtagadva	195	6	3	16	220

A második zsidótörvény birtokpolitikai intézkedéseit az 1940/1941. ME rendelet terjesztette ki Észak-Erdélyre 1941 márciusában. Egyelőre sajnos nem találtunk adatokat arra vonatkozóan, hogy az 1939: IV. tc. alapján nagyobb arányban történt-e kisajátítás Észak-Erdélyben. A negyedik zsidótörvény alapján egyértelműen itt is az OFI járt el, azzal a különb-

69 Az EFF jelentése az 1943. évre. MNL OL, K 201, 8. d., 1944-15-5118.

70 Uo.

71 Uo.

séggel, hogy a visszacsatolt erdélyi területen az 5–100 hold fölötti ingatlanokat is a hitelintézet vette kezelésbe, és ő döntött a juttatásukról is.⁷²

Az 5 hold alatti birtokokat az ország többi részéhez hasonlóan a Közjóléti Szövetkezetek osztották el. A vármegyékhez kiküldött utasítások értelmében az érintett birtokokat az átengedés után a községi eljáróság vette birtokba, majd átadta a KSZ-nek. Elsősorban a „nemzeti szempontból kifogásolatlan” sokgyermekes családokat részesítették előnyben. Az ingatlanokat általában tulajdonul kellett juttatni, a tulajdonjogot a lehető legrövidebb idő alatt be kellett jegyezni, a vételhátralékot pedig teherként feltüntették a telekkönyvbe. Az ingatlanért ún. „méltányos árat” fizettek. Ez az úgynevezett „kötvényár” (az FM által megállapított ellenértékből levonták az Országos Telepítési Alap számára kifizetendő 25%-os jutalékot) és a községi eljáróság által megállapított ár középátlánya volt. Ennek a 10%-át kellett előlegben kifizetni, a fennmaradó részt pedig 20 év alatt kellett kamatmentesen törleszteni. A juttatásra nem alkalmas területeket szabad kézből értékesítették, de ebben az esetben is a sokgyermekes vagy kis jövedelmű kisparosokat vagy hivatalnokokat részesítették előnyben, akiknek ebben az esetben előlegben a vételár 30%-át kellett letenniük, a törlesztés szintén 20 év alatt történt, de itt már 4,5%-os kamattal. Minden más szabadkézi eladás esetén 50% előleg, 4,5%-os kamattal, illetve 5 éves jelzálog járt.⁷³

Az OFI előbb regisztrálta az ingatlanokat, majd ajánlatot tett felhasználásukra. Telepítésre alkalmas terület azonban kevés volt, mivel az ingatlanok nagy részét helyi igények kielégítésére kellett beállítaniuk.⁷⁴ A rendelkezésre álló adatok szerint Bihar, Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka megyék településeinek zsidó birtokairól készült részletes kimutatás. Eszerint a legtöbb birtokot Szatmár megyében írták össze, utána Szilágy megye következett, a legkevesebbet pedig Szolnok-Doboka megyében. A máramarosi adatokra vonatkozóan sajnos nincs forrásunk. Ugyanakkor az elemzést az is megnehezíti, hogy Szatmár és Szilágy esetében csak a birtokok méretével rendelkezünk, Bihar esetében 772 tulajdonost említenek, Szolnok-Doboka vármegye esetében községi, illetve tulajdonosi bontásban készült összeírás. Ez utóbbi 302 birtokost tartalmaz.⁷⁵

4. táblázat. A kolozsvári OFI által összeírt zsidó birtokok

Megye	5 hold felett	5 hold alatt	Összesen megye
Bihar	11 350,0	674,5	12 024,5
Szilágy	16 572,0	961,0	17 533,0
Szatmár	16 705,0	1 546,0	18 251,0
Szolnok-Doboka	4 788,2	168,2	4 956,3
Összesen	49 415,2	3 349,7	52 764,8

72 *Átirat az EFF-nek*, 1944. május 12. MNL OL, Z 892. Országos Földhitelintézet Kolozsvári Fiókja (a továbbiakban Z 892), 25. csomó, 61. tétel.

73 *Irányelvek az 5 hold alatti zsidóbirtok felhasználásáról*. A Román Nemzeti Levéltárak Szatmár Megyei Osztálya (Serviciul Județean Satu Mare al Arhivelor Naționale ale României) (a továbbiakban RNLtSzat), Fond 14, dosar 140/1941.

74 *A kolozsvári OFI 3. sz. jelentése*, 1943. július 15. MNL OL, Z 892, 1. cs., 13. t.

75 *Zsidó birtokok területe és felhasználási javaslata*. Uo. 25. cs., 58. t.

Országos szinten 1943 végéig 751 000 holdat kitevő zsidó ingatlant köteleztek tulajdoni átengedésre.⁷⁶ A juttatások megoszlását tekintve pedig az ingatlanok kishaszonbérletbe kerültek, vagy az Országos Vitézi Szék tulajdonába.⁷⁷

A kisajátítások és juttatások észak-erdélyi megoszlását mutató forrással csak az 1943. évre vonatkozóan rendelkezünk, mely ugyan nem nyújt teljes képet, de utal a tendenciákra. Az EFF havi jelentései szerint 27 866 hold került átengedésre kötelezésre. Ennek legnagyobb része szántóföld volt, de jelentős volt az erdő és a legelők aránya is. A kisajátítások területi megoszlása nagyjából leképezi mind az 1910-es birtokadatokat, mind a fennebb ismertetett birtokösszeírást. A legtöbb ingatlant Szatmár és Szilágy megyében sajátítottak ki, itt az 5 hold fölötti ingatlanok dominálnak. A legtöbb kisajátított birtokost azonban Máramaros megyében találjuk, az 5 hold alatti kategóriából.⁷⁸

6. diagram. Az 1943-ban átengedésre kötelezett zsidó ingatlanok megoszlása megyék és kategóriák szerint

A tárgyalt év folyamán összesen 19 703 hold birtokot osztottak ki, legnagyobbreszt (97%-ban) mezőgazdasági ingatlant. A juttatottak széles skálán mozogtak, az egyéni juttatások mellett megtaláljuk az egyházakat is, továbbá községeket és egyéb intézményeket. Legnagyobbreszt családi, egyéni igények kielégítésével találkozunk, de jelentősek a haszonbérletbe adott ingatlanok is.⁷⁹

76 Az Országos Mezőgazdasági Kamara jelentése az 1943. évről. Bp., 1944.

77 Csász: i. m. 188.

78 Az EFF jelentése az 1943. évre. MNL OL, K 201, 8. d., 1944-15-5118.

79 Uo.

7. diagram. Juttatásban részesültek megoszlása kategóriák szerint

A juttatásokból az OVSZ az ország többi részéhez képest viszonylag kevés juttatásban részesült, az OFI számára a legtöbb sűrűlódást szintén ők okozták. A Vitézi Szék általánosan az EFF-nél fejtett ki nyomásgyakorlást, hogy a nagyobb ingatlanokat megszerezhesse. 1943 elején a főosztály vezetőjével folytattak zárt körű tárgyalásokat, amelyre sem az erdélyi politikai elitet nem hívták meg, sem az OFI képviselőit. Ugyanakkor valóságtól elrugaskodott ígéretekkel (vitézenként 30 hold, tisztenként 100 hold juttatás) folytattak propagandát.⁸⁰ Az sem volt ritka viszont, hogy az OVSZ telepítés céljára ingatlant vásárolt, így például Szolnok-Doboka megyében három községben 300 holdat kitevő ingatlant szerezett meg.⁸¹

Az állami elővásárlásokkal, valamint a szabadpiaci felvásárlásokkal párhuzamosan a magyar állam több telepítési tervet is kidolgozott, amelyek igénybe vették a szabad kézből megvásárolt és a zsidó birtokokat egyaránt. A legtöbb terv belső telepítésekre vonatkozott, az egyetlen megvalósult külső telepítés a bukovinai székelyeknek a Bácskába való telepítése volt.⁸²

A határokon belül ez a telepítési szándék elsősorban a szórványpolitikával fonódott össze. A célterület általában a románok által többségben vagy magyarok–románok által keverten lakott belső erdélyi terület volt, az elérendő célt pedig minden esetben az etnikai arányoknak a magyarok javára való átbillentése képezte. A korban még mindig divatos elmélet szerint tervek készültek a Székelyföldre a magyar Alfölddel összekötő etnikai korridor megvalósítására, ahová elsősorban székelyeket telepítettek volna.⁸³

80 *A kolozsvári OFI jelentése*, 1943. január 16. MNL OL, Z 892, 1. cs., 2. t.

81 *A kolozsvári OFI jelentése*, 1943. május 21. Uo.

82 A kérdésről bővebben lásd A. SÁJTI Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában, 1941*. Akadémiai, Bp., 1984 (Nemzetiségi Füzetek 8).

83 Erre vonatkozóan lásd TÓTH-BARTOS: *Szórványkérdés*.

Zsidó ingatlanokat is felhasználó telepítési terv Szolnok-Doboka megyére vonatkozóan készült. A terv szakértői tanulmány szintjén maradt, de jó példája annak, hogy milyen modellekben gondolkodtak a kormány szakértői. A tanulmány értelmében a „korridor” megyére eső részébe székelyeket telepítettek volna, az erre szükséges birtokot pedig a nagyobb magyar, az elhagyott román, román földreformos és végül zsidó ingatlanokból biztosították volna. A megyében összesen 7878 holdat számláló zsidó földtulajdont állítottak volna be erre a célra.⁸⁴ Egy másik nagyobb volumenű terv a kereskedők és utászok telepítése lett volna. A Kereskedelmi- és Közlekedésügyi Minisztérium által lebonyolítandó intézkedés 5104 főt érintett volna.⁸⁵ Az újonnan felépített Déda-Szeretfalva közötti vasútvonal mentén található zsidó birtokok felhasználására vonatkozóan az EMKE készített tervet.⁸⁶

Kizárólag zsidó tulajdonú ingatlanra való telepítési tervről csak egyetlen forrással⁸⁷ rendelkezünk Szatmár vármegyéből. A nemzetiségpolitikát előnyben részesítő birtokpolitika szempontjából a megye mind román, mind magyar részről kiemelt figyelemben részesült. A román berendezkedés idején több román telepes falvat hoztak itt létre állami támogatással, amelyeknek jó része a második bécsi döntés után kiürült. Az üresek betelepítésére, illetve a még használatban lévők magyar tulajdonba juttatására tervek is készültek.⁸⁸ Azt, hogy a megyét megkülönböztetett figyelemben részesítették, mutatja, hogy az OFI a zsidó birtokok összeírásakor a román földreform által érintett területeket (összesen 66 000 holdat), illetve az egyes települések nemzetiségi és vallási adatait is feltüntette.⁸⁹ Mindemellett a megye területén a zsidó birtokokban érintett hivatalok valamelyest egymással is versengtek, így pl. az OFI megjegyezte, hogy a KSZ 4000 hold zsidó ingatlant érintő haszonbérleti ügyletének megakadályozására nem tud tenni semmit.⁹⁰

A zsidó ingatlanokra való telepítési terv 1943 végére készült el. Ennek értelmében 12 községbe 230 családot telepítettek volna, 3308 hold területre. A telepesek átlagban 13,9 hold mezőgazdasági ingatlanban és házhelyben részesültek volna. Az utóbbi érdekében a román telepesek által elhagyott házakat is igénybe vették volna. Tényleges telepítésre csak a helyi igények kielégítése után került volna sor, és elsősorban a vidékről jelentkező magyarokkal számoltak. Ebben az esetben is a sokgyermekes családokat helyezték volna előnybe, az „egykés” családok számára a juttatást kifejezetten ellenezte a jelentés összeállítója, arra hivatkozva, hogy a románok természetes szaporulata jóval nagyobb, így a kevés gyermekszámmal rendelkező magyar családok kevésbé alkalmasak a telepítésre.⁹¹

84 SZABADOS Mihály: *Szolnok-Doboka vármegye elrománosodása. Az erdélyi magyar korridor kiépítése.* Magyar Kisebbség XIX(2014). 1. sz. 167–199.

85 TÓTH-BARTOS: *Szórványkérdés* 309–310.

86 *Jelentés az EMKE Elnöki Osztályának tevékenységéről*, 1943. február 9. MNL OL, K 269. Pénzügyminisztérium, általános iratok (a továbbiakban K 269), 433. cs., 505. t.

87 Itt szeretnénk köszönetet mondani Sárándi Tamásnak, hogy felhívta figyelmünket a forrásra.

88 TÓTH-BARTOS András: *Erdélyi magyar birtokpolitika és Venczel József munkássága, 1940–1945 = Tanulmányok Venczel József munkásságáról. Az erdélyi magyar társadalomkutatás kezdetei.* Szerk. VERES Valér–MAGYARI Tivadar. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2014. 94–102.

89 *Zsidó birtokok területe és felhasználási javaslata, Szatmár megye.* MNL OL, Z 892, 25. cs., 58. t.

90 *A kolozsvári OFI jelentései*, 1943. január 18. és 1943. január 26.

91 *Jelentés a Szatmár vármegyei telepítési lehetőségek helyszíni kivizsgálásáról.* RNLTszat, Fond 14, dos. 140/1941.

5. táblázat. A Szatmár megyei zsidó birtokokra telepítendőek megoszlása⁹²

Község	Telepítéshez rendelkezésre áll, k. hold	Telepíthető család	Juttatandó birtok-nagyság, k. hold	Ideiglenesen elhelyezhető család	Építendő telepes házak	Rendelkezésre álló házak	Rendelésre álló tanya
Erdőd	167	12	14	3	9	3	
Nagymadarász	14	1	14	1	0	1	
Piskáros	102	8	13	2	11	2	
Amac	84	4	16	3	4	1	
Meggyesgombás	156	10	15	3	10		1
Nagykolcs	105	8	13	3	6	3	
Szamoskóród	157	13	12	1	12	1	
Szamoskrassó	355	27	13	3	26	3	
Szamoslippó	267	18	14	20	16	2	
Szamosborhid	407	29	14	14	27	2	
Szamosveresmart	81	6	14	2	5	1	
Aranyosmeggyes	1413	94	15	20	90	5	
Összesen	3308	230	–	75	216	24	1

ÖSSZEGZÉS

Az előzőekben rövid kísérletet tettünk az észak-erdélyi zsidó tulajdonban lévő ingatlanok helyzetének bemutatására, illetve igyekeztünk azt elhelyezni az általánosan vett regionális birtokpolitikai gyakorlatba. A zsidó birtokok kérdése szervesen beleilleszkedett a korszak antiszemita gazdaságpolitikájába, valamint a háború utolsó éveiben végbement gazdasági megsemmisítésbe, akárcsak a nemzetiségpolitikai célokat is követő regionális birtokpolitikába. A kérdés sajátosságát azonban az adja, hogy nem csak az országos szinten jellemző szociális és gazdasági kompenzációs⁹³ gyakorlatot próbálta kielégíteni. Birtokpolitikai téren az elsődleges cél nem a zsidók kiszorítása volt, hanem a román birtokállomány leszűkítése, a föld-reformos földek visszaszerzése a szabadpiaci felvásárlások által. Mutatja ezt az is, hogy az általános, zárt körökben folyt birtokpolitikai vitákon a zsidó birtokok kérdése vagy másodla-

⁹² Uo.

⁹³ Az észak-erdélyi telepítések és antiszemitizmus viszonyáról Horváth Sz. Ferenc írt, véleménye szerint az erdélyi magyarságban az erdélyi gazdasági és társadalmi térvessztés következtében felgyülemlett társadalmi frusztráció a 30-as években egyre inkább a zsidók ellen lett fordítva, a bécsi döntést követő négy évben pedig ez csak fokozódott. Az etnikai homogenizációt is szem előtt tartó birtokpolitika pedig főleg a telepítések esetében jórészt a zsidók ellen fogalmazódott volna meg. HORVÁTH SZ. FERENC: *Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóváértel. A holokauszttól Észak-Erdélyben*. Múltunk LI(2006). 3. sz. 140–141.

gosan, vagy egyáltalán nem merült fel, ellenben a birtokforgalom ellenőrzéséről, a románok ingatlan-vásárlásának a korlátozásáról vagy birtokaik szabadpiaci felvásárlásának állami támogatásáról viszont igen.⁹⁴ Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy annak ellenére, hogy a régióban az országos átlaghoz viszonyítva helyenként nagyobb arányban szerepeltek a zsidók a mezőgazdasági ágazatokban, rendelkezésre álló földterület jóval kevesebb volt mint az ország nyugati részein.

Továbbá nem elhanyagolandó a fennálló külpolitikai helyzet sem. A Romániával való feszült diplomáciai viszony és a négy év alatt végighúzódo kölcsönös retorziós gyakorlat következtében a román ingatlanokat csak kismértékben lehetett igénybe venni. A gondnokság alá helyezett nagyobb ingatlanok helyzetéből román részről igyekeztek külügyi botrányt kavarni,⁹⁵ az eladásra felkínált ingatlanok pedig a négy év folyamán folyamatosan csökkentek. A nagyobb arányú birtokvásárlásnak a romló gazdasági helyzet és a hirtelen megugró ingatlanárak sem kedveztek, és sok esetben a telepítésre jelentkezőket is elbátortalanították. Birtokrendezésre a nagyarányú „földhiány” miatt is szükség lett volna, a román birtokok hiányában pedig csak a zsidó ingatlanokat lehetett úgy igénybe venni, hogy annak komolyabb, legalábbis külpolitikai következményei ne legyenek.

JEWISH LAND PROPERTY IN NORTHERN TRANSYLVANIA AFTER THE SECOND VIENNA AWARD

Keywords: *Second Vienna Award, Northern Transylvania, land tenure policy, agrarian reform, antisemitism, Jewish land property*

After the World War I the East Central European countries implemented their own land reforms, which, by the letter of their legislation, were meant to ease the social tensions caused by the inequalities in the distribution of the land property. Most of these land reforms failed to fulfill these goals, more importantly, they contributed to the agricultural crisis developed by the end of the 1920s. Due to the intensified antisemitic discourse, both in Hungary and Romania by the end of the 1930s and the subsequent years several acts were promulgated which were meant at first to restrain, than to cease the Jewish presence in economy. After the Second Vienna Award the Hungarian legislation was extended upon the newly annexed Northern Transylvania, with the acts regarding the Jewish land property, too. The first law that contained regulations about the restriction of the Jewish property was the act nr. 1939: IV; later the act nr. 1942: XV regarding the expropriation of all Jewish agricultural and forest property was also promulgated. Our paper analyzes the situation of the Hungarian land tenure policy in Northern Transylvania towards the Jewish land property, focusing on the measures taken accordingly to the regulations of the act no. 1942: XV, until the period of the German occupation in 1944.

⁹⁴ TÓTH-BARTOS: *Birtokpolitika* 111; TÓTH-BARTOS: *Szórványkérés* 306.

⁹⁵ Erre jó példa Ilie Carol Barbul román szenátor, volt prefektus szatmári birtokainak az ügye. TÓTH-BARTOS András: *Birtokpolitika* 113–115.

PROPRIETATEA FUNCİARĂ EVREIASCĂ DIN TRANSILVANIA DE NORD
DUPĂ AL DOILEA ARBITRAJ DE LA VIENA

Cuvinte-cheie: *al doilea arbitraj de la Viena, Transilvania de Nord, politică agrară, reformă agrară, antisemitism, proprietate funciară evreiască*

După primul război mondial atât pe teritoriul Ungariei cât și a României s-a declanșat procesul de restructurare a relațiilor agrare existente. Conform scopurilor formulate în textul legii reformelor agrare implementate în perioada interbelică, aceasta ar fi avut sarcina de a ameliora tensiunile sociale rezultate din inegalitățile în distribuția proprietății agrare. Legile agrare au eșuat însă să îndeplinească aceste scopuri sociale, măsurile luate contribuind la fragmentarea proprietății funciare, la scăderea producției agricole și a îndatoririi populației agrare. În România măsurile de politică agrară au fost folosite și pentru scopuri etno-politice, exproprierile vizând în mare parte proprietățile minorităților naționale. În anii 1930 în ambele țări s-a amplificat discursul antisemit, iar la sfârșitul deceniului și în timpul războiului au fost promulgate legi care au vizat confiscarea proprietății evreiești. După al doilea arbitraj de la Viena în Transilvania de Nord au fost introduse și legile antievreiești din Ungaria. Prima lege care conținea măsuri directe pentru restrângerea proprietății funciare evreiești a fost legea nr. IV din anul 1939, apoi în anul 1942 a fost publicată și legea nr. XV, prin care s-a trecut la exproprierea proprietății agricole și forestiere evreiești. Studiul de față discută politica agrară implementată în Transilvania de Nord referitoare la proprietatea funciară a evreilor din regiune, concentrându-se mai ales pe măsurile luate conform legii nr. XV din 1942, până la perioada ocupației germane.